

CSÖRSZ RUMEN ISTVÁN

## Kánaán és Mars-mező

Fazekas Mihály két versének közköltészeti kapcsolatai\*

A magyar közköltészet forrásfeltárása és kritikai kiadása közelebb áll a régészeti terepmunkához és muzeológiához, mint a narratívákat jobban követő (egyáltalán: elbeszélhető adatokkal bíró) irodalomtörténet-íráshoz. Az utóbbi negyedszázad kutatásai – főleg Küllős Imola és a magam területén – számtalan olyan, eredendően anonim 18–19. századi szöveget „fordítottak ki a földből”, amelyek saját korukban gazdag kontextussal rendelkeztek, de ma nehezen tudjuk megítélni helyi értéküket, összefüggéseiket. Ilyenkor különleges segítség lehet, ha a korabeli műköltők is parafrazeálták e szövegeket, mivel ezek a visszatükröződések elárulhatnak valamit a közdalok egykori értelmezéséről.

Sokat idézett, kedves példám az *Auld lang syne*. A közismert skót társasági dalnak ma szinte mindenki a Burns-féle továbbköltését ismeri, s nagyjából egyazon dallamra énekeljük (hazánkban *Gyertyafény-kerिंगő* címmel 3/4-ben, az angolok és a skótok inkább 4/4-ben). Az eredetihez éppenséggel teljesen más dallamok társultak, nem volt állandósult formája.<sup>1</sup> Ilyen értelemben Burns és dalkedvelő kortársai rögzítették a formáját, s általuk vált újra közköltésszé, később pedig valóban a tömegkultúra elemévé a hajdani, szűkebb körben és sokféle formában terjedő élégia. A 18. század végi hazai mezőnyből ilyennek látszik az *Én vagyok a petri gulyás* kezdetű pásztordal, amelynek anonim változata kéziratokban és ponyván is terjedt,<sup>2</sup> ugyanakkor sokan csak Édes Gergely-féle átköltését ismerték, sőt talán az összöveget is neki tulajdonították. Valamivel később ugyanez játszódott le a *Bort ittam én, boros vagyok* kezdetű, laza szerkezetű, vándorstrófaból álló közköltési korhelynóta<sup>3</sup> „mederbe terelésekör”, amikor Czuczor Gergely újrakomponálta és *A' boros vándor*

\* Készült a BTK Irodalomtudományi Intézet Nyugat-magyarországi irodalom 1770–1820 Lendület-kutatócsoportja keretében. Külön köszönöm Doncsesz Etelka, Gyapay László, Hovánszki Mária és Szabó Dávid segítségét, valamint a konferencia résztvevőinek értékes hozzászólásait.

<sup>1</sup> A legrégebbi kiadás még a Burns előtti állapotot jelzi, bár már a költő-átdolgozó életében jelent meg: *The Scotch Musical Museum. Humbly Dedicated to the Catch Club, Instituted in Edin[burgh] June 1771*. By James JOHNSON. Vol. I. Edinburgh – [London], [1787], 26 (Nr. 25), *Auld lang syne*.

<sup>2</sup> *Közköltészet 3/A: Történelem és társadalom*, s. a. r. Csörsz Rumen István, KÜLLŐS Imola, Bp., Universitas – EditioPrinceps, 2013 (Régi Magyar Költők Tára: XVIII. század, 14; a továbbiakban: RMKT XVIII/14), 217. sz.; NAGY Krisztina, „*Én vagyok a Petri gulyás*”: *Irodalmi-folklorisztikai szövegcsalád-vizsgálat és -elemzés*, Etnoszkóp, 2011/1, 69–95; Uő, „*Én vagyok a petri gulyás...*”: *Irodalmi-folklorisztikai szövegcsalád-vizsgálat és elemzés (II. rész)* = *Doromb: Közköltészeti tanulmányok 1*, szerk. Csörsz Rumen István, Bp., reciti, 2012, 179–194.

<sup>3</sup> Első felbukkanása a 18. század legvégéről. *Közköltészet 2: Társasági és lakodalmi költészet*, s. a. r. Csörsz Rumen István, KÜLLŐS Imola, Bp., Universitas, 2006 (Régi Magyar Költők Tára: XVIII. század, 8; a továbbiakban: RMKT XVIII/8), 26. sz.

címmel kiadta saját verzióját. Ez aztán ugyancsak egybemosódott az eredetivel, s a későbbi másolatok vagy kiadások gyakran Czuczor nevével közlik az ősfomat, avagy fordítva, anonimként az ő strófáit.

Am e műköltői parafrázisok némelyike nem azonos témára készült, felismerhető variációt jelent, hanem éppenséggel ellen-verset, a travesztia valamely formáját. Kifigurázást, elfordulást, az eredeti szövegre visszaszóródó gúnyt is takarhat egy ilyen átültetés. Csokonai például egyáltalán nem véletlenül írta saját szerelmi panaszverse, a *Siralom (Halavány hold bús világa)* dallamára a csikóbőrös kulacshoz szóló *Szerelemdalt*. Amikor pedig Tóth Ferenc, egy debreceni eminens diáktárs névnapjára fabrikált tréfás köszöntőt, ezt is mintegy ráépítette a rosszul fonó lányról szóló gúnydalára.<sup>4</sup> A költő számíthatott a befogadók értő figyelmére, akik az „ellen-mintát” azonosítani tudták az új szöveg mögé rejtve.

Fazekas Mihály jól ismerte ezt a hagyományt a debreceni református kollégiumból, a katonaságból, s később mint a civisváros lakosa, közösségi ember. Nem minden művére igaz természetesen ez a fajta alluzív technika a közköltészet irányába, de azért akadnak szép és tanulságos példák. Alkatánál fogva viszont nem annyira a közkultúrából merített ihletet, ezért viszonylag nehéz ilyen konkrét mintákra bukanni, inkább stiláris kötődésről van szó. Ha jobban meggondoljuk, még a népies környezetbe helyezett, tájszavakkal dúsitott *Lúdas Matyi* is egy klasszikus, hexameteres formát és versnyelvet használ, ezzel finoman átemelve a művet az eposzparódiák közé.

Pályája elején, verselgető katonatisztként Fazekas még közelebb állt ehhez a műveltségi réteghez. Erről tanúskodik a *Hadi s Más Nevezetes Történetek* hasábjain 1789 decemberében kiadott verses csatakronika (*Feltette hatalmas császáruunk magában*),<sup>5</sup> amelynek műfaji rokonait a korábbi nagy hadjáratok idején írták – némileg új karaktert adva a 16–17. századi tudósító énekeknek –, s az erdélyi-bukovinai hadszíntér drámai bemutatását is ezeknek köszönhetjük.<sup>6</sup> A korai költemények néhány sora a lírai közköltéssel tart kapcsolatot. A *szerelem (Éneken)* című, egyelőre nem keltezhető dalfüzér egyik tétele, amelyet Kloe énekel *Remény! fátom! Tőlem látom egészen elvetted*<sup>7</sup> kezdettel, egy 1810 körüli másolatban még a nótajelzést

<sup>4</sup> Lásd Csörsz Rumen István, *A kesergő nimfától a fonóházi dalokig: Közköltészeti hatások a magyar irodalomban 1700–1800.*, Bp., Universitas, 2016, 297–300, 292–297.

<sup>5</sup> FAZEKAS Mihály *Összes Művei*, s. a. r. JULOW Viktor, KÉRY László, Bp., Akadémiai, 1955, I, 7–10. (a továbbiakban FMÖM)

<sup>6</sup> Erdélyi kéziratok énekeskönyvekben maradtak fenn, még évtizedek múlva is másolták, talán énekelték is őket. Vö. pl. RMKT XVIII/14, 136., 140. és 147. sz. A korábbi évtizedek szerzőkhöz köthető hadikronika-terméséből lásd pl. *Toth István költői művei*, s. a. r. ORLOVSZKY Géza, Bp., Balassi, 2001, Régi Magyar Költők Tára: XVIII. század, IV [V] (a Mária Terézia-kori háborúkból). De tanulságos Szentjóni Szabó László néhány, hadjáratban írt műve is: *Szentjóni Szabó László összes költeményei*, s. a. r. DEBRECZENI Attila, Bp., Balassi, 2001, Régi Magyar Költők Tára: XVIII. század, VI, pl. 1., 7. és 12. sz.

<sup>7</sup> FMÖM I. 129.

is felfedi: *El kell menni, nincs mit [tenni, jaj, jaj, be keserves]*.<sup>8</sup> Ebben az 1780–90-es évekbeli szerelmi búcsúdalban épp egy parancsra távozó katona fogad örök hűséget a kedvesének:

El kell menni, nincs mit tenni, jaj, jaj, be keserves,  
Marsot vernek, pedig ennek engedni köteles  
Szegény fejem, mert felvettem  
Hópénzem, ezzel kötöttem  
Zászlómhoz hitemet,  
Zászlómhoz hitemet.<sup>9</sup>

A műfaj iránt Fazekas különösen érzékeny volt, a fordításai közt is találunk ilyen tárgyú francia verseket (lásd a tanulmány végén). Szintén az egymástól elszakadt szeretők lírai helyzetdalaként olvasható a nagyon közköltészeties, részben Amade Lászlót imitáló *Egy gerlice keserve (Búval élek, bús a lélek éjjel-nappal bennem)*. Kissé rejtjelesen utal rá, hogy a gerlice-lány a kedvesét siratja, aki fegyver által halt meg (itt: vadász lőtte le). A versforma egyébként azonos a fentivel, mivel az utolsó hatos sort ismételve kell énekelni.

Egy ágon űlt,  
Kinél nem szűltt  
    Szebbet a természet,  
Egy átkozott  
Rácélozott,  
    Pattant, – s elenyészett  
        A legártatlanabb pára,  
        Hogy haldoklott utóljára  
Sohajtvá rám nézett.<sup>10</sup>

Mind Fazekas, mind Csokonai jól ismerhette (utóbbi a *Bútsúvétel*ben utánozta is)<sup>11</sup> a *Trombitáknak zörgő riadási* kezdetű szerelmi búcsúdalt, amely Zrínyi-imitációt rejt, hiszen költője a szerelem nyugalmából Mars harci jelére riad fel. Ez a motívum Fazekasnál *A kétségbeesett szerelem* című költeményben köszön ránk, amely kétféle versformát követ. A hexameteres rész végén ez olvasható:

<sup>8</sup> Egy 1810 körüli gyűjteményből idézi FMÖM I. 275.

<sup>9</sup> A sárospataki és debreceni kollégium hajdani diákjainak kézírataiban kifejezetten gyakori. Első előfordulása: *Kultsár Pál melodiárium*a (Sárospatak, 1775–1785), dallammal. Vö. BARTHA Dénes, *A XVIII. század magyar dallamai: Énekelt versek a magyar diák-melodiáriumokból (1770–1800)*, Bp., MTA, 1935, 139. sz.

<sup>10</sup> *Egy gerlice keserve*, FMÖM I. 134.

<sup>11</sup> Csörsz, *i. m.*, 281–282.

[...] fuss édesem! édesem ímé  
 Egy dörgő *mars* szó porrá ordítja reményünk!  
 Rettenetes kétség elnyomsz. Nincs irgalom úgy-é?<sup>12</sup>

Az alkaioszi strófában írt második rész legvége pedig összecseng az anonim (néha Kreskay Imrének tulajdonított) ének záró szavaival, amelyeket Csokonai is parafrázelt:

Vegye utolsó csokomat szép szád,      Mert lelkem csupán te tőled éled.  
 Isten hozzád.<sup>13</sup>                                      Isten véled!<sup>14</sup>

Fazekasnál:

Nem hallhatád meg mostoha sorsomat,  
 És hogy keservem száma telyes legyen  
 Nem nyúgtat egy felejthetetlen  
 Elszakadáskori: Isten hozzád.<sup>15</sup>

Az *Exsurge cor meum* című vers a kéziratosságon és ponyván terjedő érzékeny panaszdalok motívumait variálja a tengeren hányódó hajó és a reménykedés képével.<sup>16</sup> Vidámabb természetű utalás, hogy az *Éljen a barátság!* címe szintén egy közkeletű társasági dal, egy pohárköszöntő refrénsorát idézi:

Ez a pohár bujdossék, éljen a barátság!  
 Kézről kézre adassék, éljen a barátság!  
 Éljen, éljen, éljen a,  
 Éljen, éljen, éljen a,  
 Éljen a barátság!<sup>17</sup>

Fazekas viszont ugyanúgy, ahogy a kedvesétől búcsúzó katona versében, itt is kerül a közköltészetre jellemző „kollokvialis” hangnemet, s a cím egy emelkedett, nem dalszerű vershez társul, melyre nem hatott a német eredetű diáknóta.

<sup>12</sup> FMÖM I. 8. sz., 20.

<sup>13</sup> Csörsz, *i. m.*, 282. (*Világi énekek*, XIX. század eleje)

<sup>14</sup> Csokonai Vitéz Mihály: *Bútsúvétel*.

<sup>15</sup> FMÖM I. 21.

<sup>16</sup> Rokonságát lásd *Közköltészet 3/B: Közkerölcs és egyéni sors*, s. a. r. Csörsz Rumen István, KÜLLÖS Imola, Bp., Universitas, 2015 (Régi Magyar Költők Tára: XVIII. század, 15; a továbbiakban: RMKT XVIII/15), II. C) 5. fejezet.

<sup>17</sup> *Horváth András-énekeskönyv*, 1799–1800, 40b RMKT XVIII/8, 18/III. A német eredetű, 1790-től máig népszerű, ponyván és színpadon is terjedő bordal jegyzetei *uo.*, 488–493. A debreceni kollégiumból is adatolható.

Fazekas életművéből most a két legfontosabb közköltési gyökerű verset idézzük fel, amelyek az említett két fő típust képviselik: az egyik egyező *továbbköltésnek* nevezhető, a másik *ellentétes tartalmú travesztiának*. Az életmű első közreadója, Lovász Imre (1836) is érzékelhette a két vers közdal-hangulatát, ezért egymás szomszédságában közölte őket, holott keletkezésük között csaknem két évtized különbség lehet. Közös bennük, hogy szerzői kézírata egyiknek sem maradt ránk. Keltezésükhöz a mintaként felhasznált dalok ismertségének időköre segíthet *terminus post quem*ként. Műfaj történeti okokból a kicsit későbbre datálható verset vesszük előre.

### *Hortobágyi dal*

Fazekasnak ezt a jól láthatóan közköltési ihletű versét nem ismerjük autográf kéziratból. Lovász Imre 1836-ban az alábbi módon közli:

#### *Hartobagyi dal.*

Oh te áldott Kanahám  
     Hortobagy mellyéke!  
 Be sok szegény legénynek  
     Vagy te menedéke,  
 5 Jó paripán ugratod,  
     Pénzt adsz erszényébe,  
 Szép menyetskét karjára  
     Jó bort a' kezébe.  
 Itt a' szegény legénynek  
 10 Uraság a' dolga,  
 Heverészhet kedvére,  
     Nem lebernyes szolgál,  
 Van húsa, szalonnája,  
     Öt örü bundája,  
 15 Szép zöldellő mezőben  
     Legel a' marhája.  
 Oh én édes Istenem!  
     Adj jó békességet,  
 Fordíts el országunkról  
 20 Döghalált inséget  
 Hogy ehessük békével,  
     'Síros kenyerünket,  
 Áldj-meg uram teremtőm!  
     Jó borral is minket.

- 25 Tsaplárosné galambom!  
 Tölts bort a' kupába,  
 A' szegény magyar legény  
 Hadd igyon bűvába;  
 Pajtás! Isten áldjon meg  
 30 Órizzen a' kártól,  
 Vármegyétől, Fiscustól,  
 Töröktől, Tatártól.<sup>18</sup>

A kompozíció a Hortobágy szépségének leírásától indul, majd rátér a pusztá embe-  
 reket befogadó, támogató vonásaira, a szegénylegények itteni boldog és méltóságteli  
 életére.<sup>19</sup> Az ének közepén, a 17. sortól kiderül, hogy a költő maga is jelen van, s tár-  
 sasági jelenetet sugall a közös pohárköszöntő és áldás. A verset egy zsánerdalba illő  
 kurjantás zárja, a már bemutatott szegénylegények ezzel biztatják egymást a károk  
 ellen – ezek sorában a vármegye és a fiscus, vagyis a kincstár (értsd: az adószedők)  
 neve is helyet kap, méghozzá az idegen hódítók között. Ettől az apró, „betyáros” ki-  
 szólástól az egész vers hazafias, sőt rebellis felhangot kap. Itt értjük meg a *menedék*  
 kifejezés (4) lényegét is.

A *Hortobágyi dal* nem vált kifejezetten ismertté, jóllehet minden motívuma köz-  
 költészeties. Kompozíciója finoman átvezet a tájdicserők és parasztidillek világától a  
 megjelenített zsánerfigurák saját, zárt közösségébe, és a burkoltan rebellis üzenethez.  
 Tekintsük át, miből táplálkozik s miként válik egyedivé Fazekas verse.

A kezdősor, a versforma és a költő számára is bizonyára ismerős dallam már a 18.  
 század legvégén felbukkan. Sokáig ingadozott a szakirodalom annak megállapításá-  
 ban, vajon az anonim „népdal” (helyesebben: közköltészeti dal) készült-e Fazekas  
 versének hatására, avagy fordítva. A datáláshoz kevés a támpont. A kritikai kiadás  
 és Julow monográfiája 1813-at javasolja Kertbeny Károly – ki tudja, mire alapozott –  
 keltezését követve, illetve arra hivatkozva, hogy Fazekas a *Lúdas Matyi* szövegét ekkor-  
 riban jelentősen átdolgozta a népnyelvvel való intenzív kapcsolat nyomán,<sup>20</sup> s talán a  
*Hortobágyi dal* népies tónusa is ezzel függ össze. Ez utóbbi szempont jogosságát nem  
 tudom megítélni, én inkább a mintaszöveget hívom segítségül. Csaknem biztosra ve-  
 hető, hogy a névtelen szövegcsalád szolgált előképként Fazekas számára. Még akkor  
 is, ha az ő változata jóval korábbi, mint eddig gondoltuk.

<sup>18</sup> *Fazekas Mihály versei*, öszszeszedte Lovász Imre, Pest, Beimel József, 1836 (a továbbiakban: Lovász), 29–30. A *Foglalatban* sajtóhibával *Hartobagyidal* [!] címmel szerepel [135], érdekes, hogy szintén a-zó ejtéssel. Kritikai kiadás: FMÖM I. 94.

<sup>19</sup> Fazekast mint a korai tudatos népiesség képviselőjét láttatja e vers kapcsán Julow Viktor, *Fazekas Mihály*, Bp., Szépirodalmi, 1982, 377–378. Ő a *Lúdas Matyi* átdolgozása körüli időszakra, 1813 tájára datálja a verset, s Kultsár István felhívásainak hatását is érzékeli bennük. Kultsár azonban ekkoriban még nem sokat publikált a témában (a hivatkozott *Hasznos Mulatságok* 1811-ben még nem létezett), nagyobb hatású felhívásai majd 1817-től jelennek meg. A szorosabb ihletet e tekintetben nem érzem indokoltnak.

<sup>20</sup> FMÖM I. 255.

A Hortobágyot dicsérő daltípus eredetileg 13, 13, 7, 6-es metrumú, vagyis egy strofa három nagysorból áll, ismétlésekkel négyre bővíthető. Fazekas tehát hallhatta az ő verziójával megegyező szótagszámmal is, csak ebben a 3. nagysort meg kellett ismételni. A ránk maradt dallamok mind kéttagúak, AAB(B) jellegűek. Jellemző, hogy mindkét régi kottás feljegyzés szorosan kötődik Debrecenhez: Tóth István fülöpszállási kántor ugyanis itt töltötte diákéveit még Csokonai korában,<sup>21</sup> csak később került a Kiskunságba, ahol 1832 és 1843 között *Áriák és dallok verseikkel* című, máig alapvető kottás kéziratát készítette.<sup>22</sup> A másik dallamot Arany János örökölte meg 1874-ben, de gondosan ügyelve arra, hogy csak ifjúkora dalkincsét kottázza le, tehát az általa megismert melódia is 1830-as évekbeli, a debreceni kollégium zenei emlékének tartható.<sup>23</sup> A kritikai kiadásban idézett, szintén Debrecen táján gyűjtött verzió 1927-ben jelent meg egy pásztordal-antológiában, pontos forrás nélkül (lehet, hogy szintén nem paraszti adatközlőtől, hanem valamely értelmiségi emlékezetéből).<sup>24</sup>

A forma relatív azonossága természetesen csak egyetlen kapcsolóelem a hagyományban, sokkal fontosabb a szöveg és műfaj szintű kapcsolódás. Az említett ének-típusból ugyanis nemcsak a kezdősor ihlette meg Fazekast, hanem valójában az ének egész tartalma. Még ha szorosan az anonim dal születése idején írta is a *Hortobágyi dalt*, a teljes formát kellett ismernie. 1840-ig huszonnégy adatunk van róla, ebből hét ponyván jelent meg, egy pedig egy bizonyíthatóan ponyváról készült másolat.

Mai tudásunk szerint a legkorábbi változatot 1776 és 1799 között jegyezték fel az Erdődy Lajos szabolcsi földbirtokos és mások verseit tartalmazó, ma Pannonhalmán őrzött gyűjteményben. Ez ugyanúgy két versszaknyi, mint az 1800 táján megszaporodó variánsok többsége:

Oh te 'siros Kánaán, Hortobágy mellyeke,  
Be sok szegeny Legenynek, edes Anya vagy te.  
Kenyeret adsz kezében,  
pénzt az Erszényeben.

<sup>21</sup> Kobzos Kiss Tamás bizonyította, hogy jó eséllyel épp Csokonai diákja lehetett, s ez is magyarázatot adhat a Tóth által megörökített, minden hasonló forrásnál bővebb kínálatú Csokonai-dalokra. KOBZOS Kiss Tamás, *Tóth István fülöpszállási kántor kéziratosa dalgűjteménye* (Áriák és Dallok Verseikkel, 1832–1843) = *Doromb: Közköltészeti tanulmányok* 3, szerk. Csörsz Rumen István, Bp., reciti, 2014, 363–383.

<sup>22</sup> MTA KIK Kt. RUI 8r 83. A dallam kiadása: RMKT XVIII/8, 529.

<sup>23</sup> *Arany János dalgűjteménye* (1874), I. 24. sz., Ó, te áldott Kanahán kezdősorral. A kritikai kiadás sok 19. századi adatot hoz a dal kiadásaira különböző dalalbumokban, antológiákban. Vö. *Arany János népdalgűjteménye*, s. a. r. KODÁLY Zoltán, GYULAI Ágost, Bp., Akadémiai, 1952, 116–117. (Összekeveri azonban az anonim és a Fazekas-féle változatot.)

<sup>24</sup> FMÖM I. 258. *Hortobágyi pástori- és betyárnóták dallamokkal*, gyűjtötte és magyarázatokkal ellátta Dr. ECSEDI István [...], a dallamokat lejegyezte és magyarázta BODNÁR Lajos [...], Debrecen, Méliusz Könyvkereskedés, 1927, 1. sz. (A gyűjtés körülményeit nem részletezi.)

Nintsen itten drágaság, mert nem toth ország ez,  
Kedves nálunk a' jó bór, mert Magyar Ország ez,  
Oh be áldott kis Ország, nints hasonló ehez.

Néhány változatban egy harmadik, szintén a jó termést dicsérő strófa is felbukkan, esetleg a fenti 2. szakasszal ötvözve:

Dinnye terem a' Nyirben, búza a' Kúnságban,  
Alma, dió, magyaró a' nagy Somogyságban,  
Nincsen itt drágaság, mert nem Tótország ez,  
Kedves nálunk a' jó bor, mert Magyarország ez.

A dal nézőpontja a Hortobágyról fokozatosan országossá tágul, más tájak terményeit is dicséri, sőt a magyar viszonyokat a „tótországi” drágasággal ütközteti. Vigyázat: Tótország nem a szlovák vidékeket jelölte (ahogy a mai közbeszédben), hanem Horvátországot, pontosabban Szlavóniát. Külön altípust képeznek azok a dunántúli parafrázisok, amelyek nem a Hortobágy nyitó képével kezdődnek, hanem a földrajzilag relevánsabb, saját világ dicséretével. A pápai diákok 1800 táján ekként énekelték, szinte egy időben a debreceni változat kialakulásával, ráadásul áldott jelzővel (lásd alább):

Oh te áldott Kanahán Balaton mellyéke  
De sok szegény Legenynek Édes Anyja vagy te [...] <sup>25</sup>

Ponyván is gyakran megjelent, főként a betyárballadák néhány őset közlő *Sallai Pista-* és *Barna Péter*-füzetekben, az 1810-es évek elején. Itt azonban mindig egy másik szöveggel kontaminált formában adták ki, <sup>26</sup> csupán a nyitó szakasszal. Fontos, hogy a dal nyomtatott formában is terjedhetett már Fazekas korában, akár az ő versének megszületése előtt. Ha nem is magára a szövegre, de a betyáros kontextusra komoly hatással lehetett ez a kiadvány, részben a *vármegye* szó negatív említése miatt, amelyet Fazekas is továbbörökített. E füzetekben a balladák függelékeként közölt dalok *Barna Péter*, *Tsuda Ferkó*, és *Sallai Pistának kedves nótái* címmel láttak napvilágot. Egy betyár (pl. Sallai Pista) nótájaként pedig e sorok igencsak mást jelentenek, mint a debreceni diákok szájából:

<sup>25</sup> *Pápai énekeskönyv* (1800–1806), 21a; vö. RMKT XVIII/8, 42/III. Ugyancsak balatoni átköltéssel: *Kovács József-énekeskönyv* (1815), 56a, vö. RMKT XVIII/8, 42/XIII.

<sup>26</sup> De pl. a Sebestyén Gábor-féle egyik ponyvakolligátumban olyan példány található, amelyben az egy szakaszos Hortobágy-nóta és a másutt hozzá kapcsolt *Uj-városi kerek tóba* három szám eltéréssel, önállóan szerepel. *SALLAI PISTA ÉS AMA' HÍRES NEVEZETES BARNÁ PÉTER' NÓTÁI* (é. n., 1810 k.) OSZK 803.103, Második és Ötödik.



O te zsíros Kanahó, Hortobágy' melyéke,  
 be sok szegény legénynek édes anyja vagy te;  
 Kenyeret adsz kezébe,  
 pénzt az erszényébe.

Ujvárosi kerek tóba',  
 Fördik két szép barna csóka,  
 bárcsak én galambom' csókja  
 Repülne a' két orcámra.

Hijában fördik a' csóka,  
 Nem lesz fejr galambocska;  
 Nem bánom én, ha barna is,  
 Barna az én galambom is.

Barna Péter az én nevem,  
 Barna szeretóm' ölelem:  
 A' ki bánja tegyen rólla,  
 Kocsin vigye a' vásárra,  
 A' vármegye boszújára,  
 'S Angyal Bandi' boszújára.<sup>27</sup>

A kezdősor a közköltési változatokban többnyire: *Ó, te zsíros Kanahán (Kanahó) Hortobágy mellyéke. Az áldott* jelzöt – talán mégis valamilyen előzmény nyomán – Fazekas emelte be a vers saját feldolgozásába; talán túl parasztosnak érezte a *zsíros* kifejezést. Összesen négy anonim feljegyzést ismerünk, ahol az *áldott* melléknév szerepel, köztük az idézett, korai pápai szöveget. A másik három az 1820–30-as évekre datálható, azaz már akár Fazekas versének visszahatásával is számolhatunk. Az egyik épp Rummy Károly György kéziratából való,<sup>28</sup> aki mindenképp ismerte a Fazekas-variációt, hiszen a kiszakadt záró strófát ő küldhette Kultsár Istvánnak, majd németre is lefordította (lásd alább). Ugyancsak Rummy jegyezte fel az 1830-as években egy hazafiasra igazított, egyedi változatot *A Magyar ország* címmel, *áldott* jelzővel, de immár egy szót sem ejtve a Hortobágyról:

<sup>27</sup> SALLAI PISTA' és AMA' HÍRES, NEVEZETES BARNÁ PÉTER' NÓTÁJI (e. n., 1810 k.) OSZK PNY 6.465. [Negyedik], vö. RMKT XVIII/8, 42/IX. (szövegközlés nélkül). A ponyvákön néha *Ó, te nagy Kanahó...* kezdősört találunk.

<sup>28</sup> Rummy Károly György-gyűjtemény (1807–1829) MTAK RUI 8r 206/172/a, („Ide tartoznának” címmel, 85. összefoglaló számmal tíz kis szöveget, főleg kezdősorokat jegyezte le, mintegy függelékként a kolligátum többi darabjához) 70a. RMKT XVIII/8, 42/XV. Ebben a gyűjteményben nem szerepel a Fazekas-féle szöveg töredéke.

Oh, te áldott Magyarország, be jó ország vagy te!  
 Be sok szegény legénynek édes anya vagy te!  
 Kenyeret adsz kezébe,  
 tallérokat zsebébe.  
*Kenyeret adsz kezébe,  
 tallérokat zsebébe.*

Itt terem szép piros búza, nem úgy Tótországban,  
 Itt vannak a' hires borok, nem Németországban.  
 Óh, te áldott Magyarország, be jó ország vagy te!  
*Óh, te áldott Magyarország, be jó ország vagy te!*<sup>29</sup>

1825-ben Dömötör Pál jegyezte fel (ma lappangó) naplójába e dal változatát a szintén *áldott*nak mondott Kunság dicséreteként, méghozzá az alábbi szózáttal bevezetve:

Oh Te felejthetetlen Kapitánya a Kunoknak! Örökké él a te neved, Edumer, Bunger, Boyta, Oluptulma fijának Szállásiban, melyeket bölts kormányozás által olly boldogokká tettél, hogy mind a Géczi, mind a Pista; úgy a Sári, mint a Mári a Tanyán, a cserényben, a bográtsbus és Csobolyó bor mellett, a kútnál, a Liba mezőn s mindenüt így danolnak

Oh Te áldott Kanahán Két Kunság vidéke [...] <sup>30</sup>

Bartay András (később: Endre) már 1834-ben, a kottás kéziratokkal egy időben zongorakísérettel adta közre dalalbumában, kicsit stilizált szöveggel, egy hazafias szakkasszal kiegészítve:

Óh gyönyörű Kanahán!  
 Hortobágy' melléke!  
 Be sok szegény legénynek  
 Vagy édes szüléje.  
 Élelmet adsz kezébe,  
 Víg kedvet szívébe.

Óh be áldott ez a' bor,  
 Magyarföld' termése,

<sup>29</sup> MTAK RUI 8r 206/172/g, 28b. Romy Károly György kézírása.

<sup>30</sup> Dömötör Pál 1825. júliusi utazásának naplója az 1920-as években Viski Károly tulajdonában volt, az idézet a 90. lapon. A szöveget csak Gyulai Ágost közlésében ismerjük: *Arany János népdalgyűjteménye, i. m.*, 117.

Mint fejrlik e' kenyér,  
 Magyar lány' sütése.  
 Szép Magyarföld, drága kincs,  
 Hozzád hasonló nincs!<sup>31</sup>

Mátray Gábor gyűjtőlapjai közt nem maradt fenn, talán azért, mert részben Bartaytól vette át. 1852-ben saját zongorakiséréttel és kórusfeldolgozásban adta ki *O te áldott Kánaán* kezdettel.<sup>32</sup> A dallam és a szöveg kisebb eltérései, valamint a három strófa (az utolsó a Bartay-féle 2. versszak) jelzi, hogy több forrásból kompilálta. Mátray az 1810–1851 közti időszakot jelöli meg a dal ismertségéhez, s „Debreczenben, Nyitrán, Pesten” volt hallható. Nem meglepő, hogy Kecskeméthy Csapó Dániel *Dalfűzérék*ében (1845),<sup>33</sup> illetve Erdélyi Jánosnál (1846) is szerepel. Az utóbbi kötetben Mátrayhoz hasonlóan Debrecen vidékét és Nyitra megyét említve provenienciaként, a balatoni változatnál pedig Zala megyét.<sup>34</sup>

A közköltési dal valójában egy közismert toposz, a *fertilitas Hungariae / Pannoniae* motívumait variálja. Korszakunkban mintegy újra popularizálódik a motívum az irodalomban, ami a névtelen énekszerzőre, majd általa Fazekas Mihályra is hatással volt. A Magyarországot vagy egyes vidékeit Kánaánként leíró alkotások közt említsük meg Mátyási József 1791-ben írt versrészletét, amely saját kötete (1798)<sup>35</sup> után még hangsúlyosabb idézetként jelent meg Szirmay Antal *Hungaria in parabolis* [...] című kötete nyitányaként:

1. §. Magyarországot széltében *európai Kánaánnak* mondják. Köztudomású róla azoknak a nemzeteknek véleménye, amelyek megismerték a termékenységét: *Extra Hungariam non est vita; si est vita, non est ita.*\*

\* Ó, földi Kanahán, Európa Édene!  
 Természet tárháza! mindennek mindene!  
 Beléd zárattatni kívánatos fogság,  
 Mert határidon túl nincs igaz boldogság!<sup>36</sup>

<sup>31</sup> BARTAY András, *Eredeti népdalok* (1834), OSZK Zeneműtár Mus. pr. 6305, 1. kötet, 6–7.

<sup>32</sup> *Magyar népdalok egyetemes gyűjteménye*, Első kötet, rendezé s kiadá MÁTRAY Gábor [...], Buda, Egyetemi Nyomda, 1852, 1. füzet, 13. sz. (26–27 és 55).

<sup>33</sup> *Dalfűzérke*, kiad. KECSKEMÉTHY CSAPÓ Dániel, III., Pest, 1845, 3. Dana. Az OSZK példányába valaki utólag beírta Fazekas nevét, holott itt egyértelműen a régi, névtelen verzió olvasható.

<sup>34</sup> *Népdalok és mondák*, A Kisfaludy-Társaság megbízásából szerk. és kiad. ERDÉLYI János, Pest, 1846–1848 (Magyar Népköltési Gyűjtemény), I, 207, 441.

<sup>35</sup> *Pestre egy jó barátomhoz írogatott levelem a bécsi és erdélyországi utazásaimról Erdélyből 1791-ben* = MÁTYÁSI József *Verseinek folytatása: Második darab*, Vác, Gottlieb, 1798, 258.

<sup>36</sup> Antonius Szirmay de Szirma, *Hungaria in parabolis* [...], Buda, 1804, 1. §. A magyar fordítás Vietórisz József munkája: SZIRMAJ Antal, *Magyarország szóképekben (Hungaria in parabolis)*, ford. VIETÓRISZ József, s. a. r. Csörsz Rumen István, Kolozsvár, Kriterion, 2008, 46.

Ezt a metaforát a Hortobágyra is alkalmazni kezdték, csaknem tíz évvel az ének felbukkanása előtt. A Magyar Hírmondó egyik mezőgazdasági tárgyú tudósítása egy meglepő adalékot rejt a kérdéshez 1792-ből:

A' Gyóni Lakosok Pest Vármegyében, ezeket fellyül-múlják, mert *lapis philosophicus* nélkül is, a' krumpliból, káposztából, és kendermagból tiszta búzát tsínálnak, t. i. az áldott Kúnsági földre (mellyet böldögültt II. József Tsászár is Kanahánnak nevezett, 's' a' melly a' szorgalmatos kéz után mindent meg-teremne) szekerekkel hordják az említett dolgokat a' Gyóniak [...]<sup>37</sup>

A cikkben olvasható utalás II. József (már német-római császár) 1770. májusi debreceni útjára vonatkozhat. A fenti hírlapcikknél alig későbbi Virág Pál debreceni diák jegyzetkönyvének (1797–1804) egy feljegyzése, amelyben Virág beszámol kalandos útjáról, amikor Tiszacsegére ment az ottani énekes diák helyettesítésére:

Penteken 12 orakor meg indulván estvére mentünk Ujvárosra; innen mas nap meg indultam egy oda valo forsponton sok árvizeken keresztül mentem a Hortobagy vizéhez. Itt az Andrásí hidját el hordván a viz szekeren tovább nem mehettem; hanem tsonakon a rettenetes szellel habokkal nem gondolván szerentséssen által mentünk: de szarazra a tsonak ki nem mehetvén kentelenítettünk benne levetkezödni, és ismét sok árvizeken keresztül szolgálmmal Pazar Istvannal, és egy Csizmadia legényel egész Tsegeig két mertföldet a Zsiros Kanahánon t. i. a Hortobágyi pusztán gyalogolni.<sup>38</sup>

A Hortobágy mint „zsiros Kánaán” megnevezése tehát a daltól függetlenül is népszerű, közbeszédbe szöött formula volt a 18. század végén. Fazekas a megszólítást mintegy megneemesítette, ám a *menedék* szóval új regisztert adott neki (eredetileg a pusztá a szegénylegényeknek „édesanyja”, de ez nem sugall üldöztetést). Azonban a vers más részletei is közköltészeti eredetűek. A menyecske és a bor képe rendszerint összekapcsolódik a mulatódalokban, például így, épp a Fazekas-vers születése előtti évtizedben:

Úr iszik, úr,  
Most iszik az úr.  
Tele pohár a kezében,  
Friss menyecske az ölében.  
Issza már  
A számár,  
Mind megissza már.<sup>39</sup>

<sup>37</sup> Magyar Hírmondó, Második Szakas, 1792. *Magyar Ország. Pest-Vármegyéből*, Okt. 30-dikán. 701.

<sup>38</sup> *Virág Pál jegyzőkönyve (1797–1804)*, Ráday Kvt. K 1-432, 94b–95a.

<sup>39</sup> *Szarka János melodiáriuma (1798)*, 216; RMKT XVIII/8, 27/I.

A csaplárosnét biztató sor szintén toposz, több új ivónótában volt ekkoriban ilyen felszólítás (a régebbieken ugyanezt a baráti társaság tagjaihoz, a pajtáshoz intézik). A csaplárné motívuma a zsánerdal felé billenti az ilyesféle bordalokat, hiszen a mulatáság *nyilvános* helyen zajlik, nem a saját pincéjében mulat a dal hőse, hanem mintegy a társadalom színpadán. Nem zárható ki, hogy Petőfi ugyancsak ismerte Fazekas dalát, hiszen ezek a jelenetek nála is mindig hangsúlyosak. Az alábbi dalt 1801 táján, a váci *Énekes Gyűjtemény*ben nyomtatták ki, s a *tölts*-motívum mellett Fazekas versének egyik ríme („hadd igyon bújában”) is megcsillan:

Kecskeméti csárdában  
Három betyár magában,  
Úgy megiszik bújában,  
Kifordított bundában. [...]

Nosza, tölts nékem is még,  
Mert a torkom úgy megég.  
Ó, be jóízű vendég,  
Úgy megszeretlek, hogy még!<sup>40</sup>

A 2. versszak (9–16. sor) egyik előképe a Hortobágy-daltípus kialakulása idején bukkan fel, bizonyára már korábban ismert formula és rímkapcsolat volt. 1800-ban készült az a felvidéki versgyűjtemény, amelyben egy asszonyi panaszdal egyik strófája így hangzik:

Az Iffiu Leánynak Uraság a dolga,  
a szegény Menyetske más Bolongya 's szolgál.<sup>41</sup>

A rímpár újból érdekes lehet – amely egyébként Arany *Toldijában* és Ady Endrénél is visszatér –, akárcsak a *lebernyes szolgál* említése. A hortobágyi szegény legény ugyanis nem udvari szolgáló, aki köpenyt visel, hanem „öt ürüből” (birkabőröből) varrt bundát hord, hiszen gulyás. A pásztori életforma mint a magány és a függetlenség megtestesítője állandó ellenvilágot jelent az udvari vagy városi emberek szövevényes kapcsolataihoz képest.<sup>42</sup> Fazekas verse innentől a kicsit deviáns, de rendezett életet élő gulyás dicséretét mondja el,<sup>43</sup> amelyet az ő országos érvényű fohásza és áldása zár

<sup>40</sup> *Énekes Gyűjtemény: Második darab* [Vác, Gottlieb Antal, 1801]; RMKT XVIII/8, 23/II.

<sup>41</sup> *De hamar elmúltál, édes leányságom* (1800), kiadása: RMKT XVIII/15, 100. sz.; *Világi énekek és versek B. P. (1800): Forráskiadás*, s. a. r. KÜLLŐS Imola, Bp., Reciti, 2018, 127–128.

<sup>42</sup> Az ide tartozó, országosan ismert közköltészeti dalok: RMKT XVIII/14, II. C) 1–2. alfejezet.

<sup>43</sup> A műfaj előképeit, akárcsak a Hortobágyot dicsérő dal ősförmáját akár ponyváról ismerhette. Mátyási József és Vitkovics Mihály közismert pásztorversei, illetve az Édes Gergelyt ihlető *Én vagyok a petri gulyás* mind megjelentek ekkoriban a füzetes nyomtatványokon. Új kiadásuk: *Magyar világi ponyvairodalom 1700–1820: II. Oktató és szórakoztató költészet*, s. a. r. Csörsz Rumen István, Bp., Reciti, 2020, 11–13. sz.

le. A szerénység kulcsmozzanata szintén a pásztorok nevében írt dalokból ismerős: „hogy ehessük békével ’síros kenyérünket”, amihez csak egy kis bort kér még az Úristentől. Profán eucharisztia? Igen, s egyáltalán nem nélkülözi az emelkedettséget. Fazekas, aki templomi énekeket is írt, tökéletesen vegyíti a két regisztert, s a (táj)dicséret műfaját a fohászkodó zárlat még magasabbra emeli. Volt okuk imádkozni a döghalál és az inség ellen: a 18–19. század fordulóján a járványok és az egyenetlen termés még e „földi Kánaánban” is állandóan kísértettek.

De közköltészeti tónust ad a Fazekas-versnek a külső és belső veszedelem elleni jókívánság is: török, tatár (ekkoriban már nem támadóként, de 1788–89-ben még erős ellenségként), majd az egyre szigorúbb adószedők és vármegyei tisztviselők képe villan fel. Az egyik korabeli közdal nem is áll másból, mint azok felsorolásából, akiket a magyar parasztok eltartanak:

Viceispány, perceptor, főnótárius,  
Főbíró, vicebíró, comissarius,  
Hát az a sok menkú esküdt és prókátorok!<sup>44</sup>

A török és a tatár emlegetése Fazekas egy teljesen más műfajú versében, *A megégett Nagytemplom falai közt serkent gondolatok* soraiban is visszaköszön, arra utalva, hogy ezt költőnk mintegy frázisként használta:

Sem a tatárok, vagy törökök, sem a  
Rossz nyíri pajkos nép riha tábora  
Nem tettek ennyi kárt közöttünk [...] <sup>45</sup>

Aligha véletlen, hogy a *Hortobágyi dal* teljes szövege nem jelent meg nyomtatásban a Lovász-féle kiadás előtt. Az utolsó nyolc sor azonban igen, s ez jelentősen befolyásolja a recepció történetét. 1820-ban, még Fazekas életében, de a neve feltüntetése nélkül Kultsár István adta közre a Hasznos Multságok hasábjain, egészen apró változtatással. A cím a zsánerdal-tónust, a betyáros hangulatot emeli ki:

*Betyár Dall.*

Tsaplárosné galambom  
Tölts bort a’ Kupába,  
A’ szegény Magyar Legény  
Hadd igyék bűvába.

*Betyár Dall.*

Tsaplárosné galambom  
Tölts bort a’ kupába  
A szegény Magyar legény  
Hadd igyék bűvába.

<sup>44</sup> RMKT XVIII/14, 222/III., 1. versszak.

<sup>45</sup> FMÖM I. 50.

Pajtás! Isten megáldjon  
Mentsen meg a' kártól,  
Vármegyétől, Fiscustól,  
Töröktől, Tatártól.<sup>46</sup>

Pajtás! Isten megáldjon  
Mentsen meg a' kártól  
Vármegyétől, Fiscustól  
Töröktől, Tatártól.<sup>47</sup>

Kultsár közlésének forrása Rummy Károly György gyűjteménye lehetett, aki sok szöveget küldött a Hasznos Multságok számára (jobb oldali hasáb). Érdekes, hogy a Rummy névvel fennmaradt, több összeírótól származó kézíratsorozatban (MTAK RUI 8r. 206/172 főjelzettel) ez az énekszöveg a névtelen feljegyzőtől való c) füzetben található, csakúgy, mint a Hasznos Multságokban megjelent közdalok zöme.<sup>48</sup> Ez esetben nem egyértelmű, vajon a folyóirat számára készített, Kultsár Istvánnak elküldött közdalok összeírása van-e birtokunkban, avagy a folyóiratról készült másolat. Az előbbi látszik valószínűbbnek, ugyanis a dalok nem a közreadás sorrendjében követik egymást, bár mind 1822–1823-ban jelentek meg.

Rumynak köszönhető továbbá, hogy a rövid verzió továbbra is Fazekas neve nélkül, de jelentős nemzetközi karriert futott be mint „köznépi dall”.<sup>49</sup> A folyóiratról elsőként az ún. *Komáromi dalgyűjtemény*ben szereplő másolatot ismerjük (1828–19. század első fele).<sup>50</sup> Ezzel egyidejű Toldy Ferenc másolata 1828-ból,<sup>51</sup> aki a *Handbuch der ungrischen Poesie* népdalfejezetét jórészt innen kölcsönözte. Az ő antológiájába végül ugyan nem került be a vers (talán rájött, hogy Fazekas munkájából származik, bár őt magát is mellőzte a szerzők közül), de a Rummy közvetítésével megjelent angol nyelvű válogatásban helyet kapott. John Bowring 1830-ban adta ki Londonban a *Poetry of the Magyars* című kötetet, ebben Rummy német fordításaira támaszkodott, mivel maga nem beszélt magyarul. A kétszakaszos magyar verzió és német átültetése fenn is maradt, a kézirat ma a londoni British Libraryben található.<sup>52</sup> Rummy német fordításainak az MTA Könyvtára őrzi azt vázlatos kéziratát, amelyet az utolsó lapra tett német megjegyzés szerint 1828 januárjában letisztázva elküldött Bowringnak. Ebben is szerepel a Fazekas-töredék, egy külön lapon beillesztett jegyzékben XXXIV. számmal, *Betyár Dall* címmel, majd a kolligátum egyik lapján a német fordítás, de nem Rummy írásával, csupán a korrekciók származnak tőle.<sup>53</sup> A jegyzetek közül csak a

<sup>46</sup> Hasznos Multságok, 1820, I. félesztendő, 37. sz., 288. Kiadása kommentárokkal: Csörsz Rumen István, *Kultsár István és a Hasznos Multságok „köznépi dall”-ai (1818–1828) = Doromb: Közköltészeti tanulmányok 2*, szerk. Csörsz Rumen István, Bp., reciti, 2013, 186, az előzményekről: 161–162, 165.

<sup>47</sup> Rummy-kéziratcsoport 172/c (névtelen), 5. sz.

<sup>48</sup> Vö. VOIGT Vilmos, *Rummy Károly György magyar népdalai – John Bowring számára = Doromb: Közköltészeti tanulmányok 1*, i. m., 238.

<sup>49</sup> Elsőként Rummy datálatlan gyűjtőkéziratában bukkan fel a fenti verzió. Vö. MTA KIK Kézirattár RUI 8r. 206/172/c, II. füzet 12b, közli VOIGT, i. m., 238.

<sup>50</sup> A Hasznos Multságokról másolt számos szöveg társaságában.

<sup>51</sup> MTAK RUI 8r. 206/61, 4. sz.

<sup>52</sup> Köszönöm Gyapay Lászlónak, hogy fényképmásolatát megosztotta velem.

<sup>53</sup> MTAK RUI 8r. 206/172/h, 17b, az elküldésre vonatkozó feljegyzés: 43b.

*betyár* szó magyarázata szerepel, a másik kettő hiányzik. Emiatt a londoni tisztázatot érdemes idéznünk:

XXXIV. *Betyár-dall* [...]

*Betjären-Lied* \*)

Wirthinn, meine Taube (galambom),  
Gieß Wein in den Krug (Kupába),  
Damit der arme ungrische Bursche (legény)  
Trinke in seinem Leid (búvába)!

Kamerad! Gott segne dich (megáldjon)  
Und behüte dich vor Schaden (Kártól),  
Vor dem Comitatz (der Comitatzgerichtsbarkeit), vor dem Fiskal  
(Fiscustol)\*\*)  
Vor den Türken und vor den Tataren (Tatártól). \*\*\*)

\* *Betyár* 1. ein armer Kerl, ein armer Teufel, in dem Sinne des französischen: *pauvre diable*. 2. ein Hirte, besonders Schweinhirte (Kanász).

\*\*\*) *Fiskal*, Iustitiarius, Amtmann in Deutschland. – Viele Fiskale erlauben sich in Ungarn Willkürlichkeiten und Bedrückungen, wie anderswo. *C' est tout comme chez nous!* Daher der Wunsch des armen Betjars.

\*\*\*\*) Gemüthliche Wünsche für jenen ungrischen armen Teufel, der n[icht] viel zu verlieren habe, und sich auch noch von türken und tataren fürch[te].<sup>54</sup>

Fazekas Mihály ugyan Bowring kötetében se szerepel a költők között, ám a *Hortobágyi dal* töredéke a népdalok fejezetében immár angolul is napvilágot látott, két évvel a szerző halála után:

*The Beggars's Song.*  
*Csaplárosné galambom.*

Now, hostess, now! my pretty bird,  
Fill up the cup with wine;  
So I, the poor Hungarian boy,  
Shall chase the griefs of mine.

<sup>54</sup> [RUMY Károly György,] *Magyar Anthologia (virággyűjtés)* [1828], London, British Library Add. 29.538 50–51. A londoni kézirat budapesti fotómásolata (MTAK Ms. 11.197/1–7) mellékleteként Czigány Lóránt 1960-ban készített gépirata is szerepel (7. dosszié), ez azonban csak a magyar szövegeket tartalmazza, a német fordításokat nem. Köszönöm Doncsesz Etelka szíves segítségét.



And blessings on thee, comrade dear!  
 Heaven shield thy head from woes,  
 From penal laws, and fiscal claws,  
 And Turks and Tartar foes.

Hasznos Mulatságok, No. XXXVII. 1820.

A szöveghez fűzött magyarázatok is érdekesek, Rumy Károly György fenti német szövegén alapulnak:

[This song is called a *Betyár Dall.* *Betyár* is a miserable dog, a poor devil (as the French use *pauvre diable*): the world also means herdsman, and particularly swineherd.]

\* Vármegyétől, Fiscustól – literally, from the justices or authorities of the laws; and from the Fiscal, (Justitarius,) or *Amtmann*, in Germany. The arbitrary acts of these personages are very notorious, and the wish to be freed from them a most natural prayer; nor is the desire to be safe from Turks and Tartars a less appropriate one in the mouth of a wretched Hungarian.<sup>55</sup>

Vagyis a betyár csupán egy törvényen kívüli „szegény ördög”, semmiképp sem romantikus lázadó – pedig ez a brit olvasóknak is felkelthette volna az érdeklődését, gondolva a gazdag angol és skót rablóballada-hagyományra. A *beggar* (‘koldus’) szó is ezt tükrözi, holott tudtunkkal a magyar köznyelvben nem ezt jelentette, hanem általánosságban a független férfit („rideg legényt”), azaz nem feltétlenül zsványt.<sup>56</sup> A ‘csikós’ vagy ‘kanász’ jelentés is túllép ezen. Felmerül a kérdés: vajon Rumy és a vele egyetértő Bowring próbálta kicsit tompítani a dal rebellis élet a külföldi olvasók számára? Az adószedők túlkapásai miatt jogosnak ítélt fohász éppenséggel erre utalhat, akárcsak az, ahogy a „nyomorult magyar” szájából nem érzi túlzásnak a törökök és a tatárok elleni sóhajt sem. Akárhogy is: elég messzire hajolt az értelmezés Fazekas hajdani üzenetétől. A kiszakadt strófacapár elmarad a későbbi magyar kiadványokból (Kecskeméthy Csapó Dániel: *Dalfűzérke*, Erdélyi János: *Népdalok és mondák* stb.), nem jelent meg ponyván és kalendáriumban sem.

Ám egyetlen alkalommal (s nyilván máskor is) közel kerülhetett egymáshoz az ihlető szöveg és Fazekas költeménye. Hasonló újrapcsolódásnak lehetünk tanúi, mint amelyet a tanulmány elején Czuczor vagy Édes Gergely dalainál említettem. A fiatalon elhunyt debreceni 48-as honvéd, majd hírlapíró, Illésy György 1864-ben egy rendkívül gazdag, de máig alig kutatott kis kéziratot küldött Gyulai Pálnak, hogy

<sup>55</sup> John BOWRING, *Poetry of the Magyars*, London, 1830, 239.

<sup>56</sup> KÜLLŐS Imola, *Betyárok könyve*, Bp., Mezőgazdasági, 1988, 24–26.

hozzájáruljon a népköltési gyűjtőmozgalomhoz. A kifejezetten debreceni és bihari szövegeket (köztük gyerekjáték- és szokásleírásokat) őrző kötet egyik egysége épp egy olyan változattal kezdődik, amelyben a két hagyománylánc találkozik, összefonódnak a motívumok, s ezt azt is bizonyítja, hogy Fazekas dalát az eredeti dallamra énekelhették. Külön érdekesség, hogy az éneket jóval korábbra, a 18. század elejére datálja – talán ezzel is csökkentve a kortársak számára nyilván érezhető rebellis, betyáros felhangokat:

*Régi dal  
állítólag a XVIII<sup>ik</sup> század elejéről*

Oh te zsiros Kanahán!  
Hortobágy melléke,  
Be sok szegény legénynek  
Édes anyja vagy te.  
Szép leányt adsz ölébe,  
Telt kupát elébe,  
Kenyeret a kezébe,  
Pénzt az erszényébe.

Korcsmárosné galambom,  
Hozz bort a kupába.  
Hej! a szegény legény is  
Hadd igyék bujába:  
Pajtás! Isten megáldon, [!]  
Mentsen meg a kártól,  
Vármegyétől, fiskustól,  
Töröktől, tatártól.<sup>57</sup>

Visszatérve a teljes Fazekas-vershez: úgy tűnik, az eredeti Hortobágy-dicsérő dal többi versszakát szándékosan csupán sejteti, valójában helyi szereplők és egy pohárköszöntő zárják a kompozíciót. A vers hőse a szegénylegény, aki bujában iszik, mégis jókedvű. Ezzel Fazekas apránként megteremti a pusztai hősök, a 20-30 évvel későbbi csikós-, gulyás- vagy betyárfigurák (Petőfi, Gaál József, Arany stb.) előképét, Mátyási elégedett pásztorának testvérét. Aki „Pajtás, Isten áldjon meg” szavakkal fogad minket is a pajtásaivá.

<sup>57</sup> Illésy György: *Debreceni gyűjtés* (1864), MTAK RUI 8r 177, c) egység, 88–89.

### *Katonai búcsúének*

Szinte minden életrajz, így Julow Viktor nagymonográfiája is hangsúlyozza, hogy Fazekas Mihály mennyire fegyelmezett személyiség volt. Sose maradhat ki az anekdota, amely szerint már kisdíakként élt-halt a katonaságért, fakardjával őrségben állt éjszaka és így tovább.<sup>58</sup> Ha közköltészeti szempontból nézzük e történetet, nincs benne semmi meglepő. Egyszerűen beemeli a valóságba (nyilván nem egyedi esetként) a közismert daltípus szüzséjét, amelyben a kollégiumi gyötrelmek elől a hadi pálya felé kacsint egy diák, s Apollo katonájából mintegy Mars zászlaja alá sorol át.<sup>59</sup> Ez pontosan tükrözi az egykorú társadalmi értékrendet: az értelmiségi pályáknál vonzóbb lehetett a szintén kitörést ígérő, de jóval veszélyesebb katonai karrier. Ám ennek az archetipikus pályamódosítás-történetnek nemigen ismerjük a folytatását, vagyis hogy a katonai szolgálat után miként tagozódik vissza a civil társadalomba egy leszerelt vitéz. Fazekas Mihály ezt a lelkiállapotot énekelte meg ebben a versében, illetve a párjaként szolgáló *Búcsúzás a hadi élettől* címűben. Erről csak annyit jegyeznek meg, hogy (épp a fenti okokból) a közösségtől való búcsúzás szavait nem a katonafolklorból merítette a költő, hanem a kollégiumi búcsúversek hangnemtől idézi, amelyekkel a legációba vagy peregrinálni induló társaikat bocsátották útjukra. Érdekes, hogy az alább részletesen elemzendő *Katonai búcsúének*hez képest milyen könnyed, rokokó verset, mintegy proporciót írt a vitéz bajtársakhoz.<sup>60</sup> Nem nehéz sorai mögül kihallani az ország túlsó pontján élt jezsuita költő, Faludi Ferenc egyik népszerű verse, a *Clorinda* gagliarda-ritmusát:

Isten hozzátok! Vitéz barátok! Kikkel míg harcoltam, Testvér voltam. <sup>61</sup>	Gyenge Clorinda Hús kikeletben Egy szép ligetben Fel s alá jár [...] <sup>62</sup>
---	---

Bár viszonylag keveset tudunk Fazekas katonai szolgálatának részleteiről (e téren alighanem sok kutatni való van még a hadi levéltárakban), abban biztosak lehetünk, hogy nem volt élményszegény időszak az életében. Hogy éppen harminc éves korában mondott búcsút e pályának, arra utal, hogy a legénykor lehetőségeit már mind

<sup>58</sup> JULOW, *i. m.*, 30–31.

<sup>59</sup> A legismertebb ilyen dal: *Isten hozzád, rudimenta*, vö. RMKT XVIII/14, 152. sz., illetve a *Haj, dinomdánom, még élek is, bánom*, vö. uo., 170. sz. de Kováts József költeménye, a *Poéta lesz katonává* (1801) szintén ezt a témát verseli verseli meg.

<sup>60</sup> Az ekkor még tévesen Faludinak tulajdonított, valójában Bíró István által írt *Tavaszi üdö* (*Már a mord télnek*) hatását más versei tükrözik, a *mord tél* és a *tollas nép* szintagmájáig bezárólag.

<sup>61</sup> FMÖM I. 33.

<sup>62</sup> FALUDI Ferenc, *Clorinda* = F. F., *Fortuna szekerén okossan ül: Versek, Téli éjtszakák*, kiad. VARGHA Balázs, Bp., Szépirodalmi, 1985, 53. A verset Fazekas jól ismerhette, mivel épp katonai szolgálata idején jelent meg Révai Miklós gondozásában Faludi összegyűjtött életműve (1786, 1787).

elérte e háborús évtizedben, mintegy beteljesítette álmait. Talán meg is csömörlött tőlük.

Az 1796 körülre datált versnek ugyanúgy nem maradt autográf kézírata, mint a *Hortobágyi dalnak*. Lovász Imre épp negyven évvel később, 1836-ban adta közre:

*Katonai bútsúének.*

Márs műhelyén  
 Vér mezején  
     Gyakran izzadozó seregek,  
 Kiknek epedt  
 Élteteket  
     Sok bajhoz tsatolák az egek,  
         A' jutalom noha pálma legyen,  
         Mellyet a' hír fejetekre tegyen,  
             Bár azzal buzdítgatja,  
             Tűzeteket ama' hadak attya,  
                 Hogy egekig  
                 Emelkedik  
                     A' nevetek,  
             Én nem kinlódom veletek.

A' sanyarún  
 Nyert koszorún  
     Tsak kapkodjatok ám magatok,  
 Józan eszem  
 Már sohasem  
     Gyötrik bajnoki gondolatok,  
     Már nem akar kezem ontani vért  
     Tzimerekért se ditsó nevekért,  
     Pálmáim 's méltóságim  
     Ti legyetek igazi barátim!  
         Ti veletek  
         Ha lehetek  
             Azt fogadom  
     Egy hērósságért nem adom.<sup>63</sup>

A versnek a Lovász-féle kötetből eltérő változata is közkezen forgott, sőt talán elterjedtebb volt. A kritikai kiadásban idézett kéziratokon túl (pl. Tóth István kottás lejegyzése,

<sup>63</sup> Lovász, *i. m.*, 28–29.

1832–1843) a Kecskeméthy Csapó-féle nyomtatott kiadás (1847) is ilyen szöveget ad a marsok között, csupán az első két sor és a zárlat rímpárja azonos Lovászéval:

Márs' műhelyén, vérmezején gyakran izzadozó seregek!  
Kiknek epedt élteteket sok bajhoz csatolák az egek;  
Bár nyereségtek ezer legyen is,  
Márs fejetekre maga tegyen is  
Vérrel pettegetett pálmát;  
Én köszönöm Márs uram' irgalmát;  
De tövises koszorúért, azt fogadom,  
Éltem' nyugalmát nem adom.<sup>64</sup>

Ennek kétszakaszos változata már jóval korábban, Baky Rudolf gyűjteményében felbukkan (1813–1828). Voltaképp a kétféle típust ötvözi:

Márs műhelyén, vér mezején  
Gyakran izzadozó Seregek!  
Kiknek epett életeket,  
sok bajhoz tsatolták az Egek.  
Bár nyereségtek elég legyen is,  
vérrel pettegetett Pálmát.  
Én is Köszönöm Mars Uram irgalmát.  
De tövises Koszorúért azt fogadom,  
Eltem nyugalmát nem adom.

A sanyarun nyert Koszorún  
Kapkodjatok ám ti, de nem én.  
Nem szeretek már véletek  
versent futni halál mezején:  
Nyerjetek oh gyönyörű neveket.  
Fáma repíttse Ki hireteket.  
Látástokra tsupán mindég.  
Őszve törettessék az ellenség.  
Nem irigylem legyen áldott fegyveretek.  
A' jó sors járjon véletek.<sup>65</sup>

<sup>64</sup> *Nemzeti dalok és marsok*, gyűjtögetve KECSKEMÉTHY CSAPÓ Dániel által, Pest, Emich Gusztáv, 1847, 62–63.

<sup>65</sup> *Baky Rudolf-énekeskönyv* (1813–1828) MTAK RUI 8r 206/172/d, 39, az emendálások dőlt betűvel. Előtte a Nádasdy Ferencről szóló két Faludi-vers olvasható: *Rettentő Marsnak fajzati* (37), *Amíg engedte* (37–38). A harci indulóra és a hősi sírversre ezúttal szorosabban is „felel” Fazekas költeménye. A keszt-helyi és kőszegi eredetű énekeskönyv Romy Károly György kéziratái közt maradt fenn.

A mondanivaló azonban állandó, s vitán felül egyazon vers két kidolgozásának tartathatjuk. Fazekas vállaltan ellentétes pozíciót vesz fel a harcért lelkesedő és lelkesítő indulókhöz képest. E magyar nyelvű, kórusban énekelhető *marsok* különösebb hazai előzmények nélkül az 1780-as években jelennek meg kéziratainkban. A korabeli sikeres hadjáratok (a hétéves háború, majd a törökök és a franciák elleni hadmozgások) propagandája mai szemmel szinte érthetetlenül elszánt és vérszomjas. A magyarok dicső emlékezetének fenntartását sulykolják, Attila, Hunyadi és más hősök szerepeltetésével; a „maradék”, azaz a hálás utókor figyelmét ígéri a jelen vitézeinek, no meg a „pálmát” és a „babért”, a győzelem jelképeit. Az alaphangulatot a csatatér érzékletes bemutatása (trombita- és dobszó, lövedékek, „őndarazsak” zápora) adja meg, összekapcsolva a trombitajelekből vett dallammal és a hangsúlyos, szoros ritmikájú dallamkövetéssel – mindez megacélozza a magyar vitézek szívét. Amikor Fazekas szembefordul e hagyománnyal, a műfajnak még csupán az első képviselői terjedtek el, de a napóleoni hadjáratok során, a következő tizenöt évben egyre-másra írják – esetleg fordítják? – a magyar marsokat.<sup>66</sup>

Az életrajz alapján 1796-ra datálhatjuk a verset. Az 1795-ös különbéke után, ezredének Main és Neckar környéki megpróbáltatásait követően Fazekas 1796. július 15-én lemondott a frissen megszerzett főhadnagyi rangról.<sup>67</sup> Ekkor már a török hadjárat indulóin túl az első, franciák elleni marsok is elterjedtek a melodiáriumokban (Sárospatak, Debrecen). Költőnk a legtudatosabban emelte be a széles körben használt szókinccset és ritmikát saját ellen-versébe. Szabályos marsot írt, a műfaj egyik gyöngyszemét, ám az ő útja nem a harctérre vezet, hanem annak hátat fordítva a békés otthoni életbe.

A ritmikai áthallásokról megoszlanak a vélemények. Horváth János szerint „Amadé-szerű cifra strófát mutat”, míg Julow Viktor számára „[l]ovassági induló ritmusát érezteti”.<sup>68</sup> Hovánszki Mária meglátása szerint is az Amade-féle rokokó-érzékeny formák hatása erősebb, másfelől az időmértékes, choriambikus karakterű ütemek egy másik verstörténeti folyamatba is beilleszthetők. Mindezek természetesen nem egymást kizáró tendenciák, hanem a közös pontok hatását felerősítő, alapvetően konvergens megoldások. Mivel a műfaji előképek kétségkívül az indulók közt keresendők, a mostani elemzésben erre az olvasatra helyezem a hangsúlyt.

Érdeemes feltérképeznünk, mely mars-szövegcsaládok voltak 1796-ban elérhető Fazekas számára. A műfaj hazai ősatyjának számító *Nádasdy* című Faludi-vers, a Nádasdy Ferenc nevében írt *Rettentő Marsnak fajzati* mindenképp. Ehhez a kéziratot hagyományon túl a Révai Miklós által sajtó alá rendezett Faludi-kötetben (1786, 1787) is hozzájutottak a versbarátok:

<sup>66</sup> Az 1810-es évekig tartó hadjáratok hazai anonim indulóinak kritikai kiadása: RMKT XVIII/14, II. A) 2. alfejezet.

<sup>67</sup> FMÖM I. 220–221.

<sup>68</sup> *Uo.*, 221.

Rettentő Mársnak Fajzati,  
 Ti bátor seregek,  
 Bellona igaz Magzati,  
 Jól vitéztek!  
 Meg győztük Burgus kölykeit  
 Fejünkre eskütt Ölveit  
 Már ditsekedjetek,  
 Már ditsekedjetek!<sup>69</sup>

Ezt a verset Fazekaséval az is összeköti, hogy – miként láttuk – a szomszédos, azonos témájú búcsúvers is jó eséllyel Faluditól vette a ritmikai alapötletet. Az amúgy békés életű jezsuita költő műve a 18. század végén többször szolgált mintául katonai témákhoz. Laczkovits János például 1789. november 4-én, Belgrád elfoglalása után pár héttel egy többretegű Faludi-imitációt közölt a Magyar Kurirban, s ezt az 1798-as *Vutskits-énekeskönyv*be is lemásolták.<sup>70</sup> A harcias éneket akár Fazekas Mihály is olvashatta, hiszen egy népszerű sajtótermék terjesztette.

Az 1788–1789-es erdélyi, belgrádi és al-dunai török hadjárat indulói akkora sikert arattak, hogy még évtizedek múlva is énekelték őket, pl. a *Belgrádra, vitézim, omoljatok* és a *Már Belgrád a mi várunk* kezdetű, dramatizált marsokat.<sup>71</sup> Fazekas ismerte alighanem ezeket is, de a szókincset és a ritmikát tekintve arra lehetünk figyelmesek, hogy az ő műve inkább egy olyan szöveg ritmusával rokon, amelyet ekkor tudomásunk szerint még nem írtak meg.

Az alábbi indulóval a Fazekas-versnek csak a közép része nem állítható párhuzamba, de érthető okokból ő kedvére alakíthatta a formát, hiszen nem szánta közösségi használatra a dalt, csupán fel akarta idézni a marsok megszokott hangzását. E szöveget csak 1809-cel kezdődően, az utolsó insurrectio indulói közt találjuk meg, az első néhány alkalommal dunántúli forrásokban. Ugyanakkor a dallam s talán egy (győri vonatkozások nélküli) összöveg eredetileg a Tisza-vidéken is ismert lehetett, akár már egy korábbi felkelés alkalmával, bár ez sajnos nem adható. 1806-ból ismerjük egy másik ágát a dallamra írt szövegeknek, a pápai kollégium költőjére agitáló bibliai éneket (*Halleluja, ki gyötörte a kemény szívű farahót*, Látzai Szabó József tollából), ám ez is tíz évvel később született mint Fazekas verse. Az indulót Szirmay Antal egyértelműen Tisza-mellékinek mondja. Az ének ritmusa, de még inkább a szerkezet és a zárlat bizonyára hatással volt Fazekas művére:

<sup>69</sup> Faludi Ferenc szombathelyi autográf kéziratának szövegváltozata a készülő kritikai kiadásból. Köszönöm Borián Elrédnek, a kötet sajtó alá rendezőjének, hogy megismerhettem az alapszöveget.

<sup>70</sup> A vers kiadása: VOGEL Zsuzsa, *Faludi Ferenc verseinek recepciója a XVIII–XIX. századi kéziratok énekeskönyvekben = Doromb: Közköltészeti tanulmányok 1, i. m.*, 136–138.

<sup>71</sup> RMKT XVIII/14, 78–79. sz.

*A Tisza mellyéki Insurgensek Marscha*

Jön a' Francz nagy lépésekkel,  
 Rajta hát Nemes Magyarok,  
 Ma Nemzet nékem győznöm kell,  
 Kell, kell, mert győzni akarok.  
 Bizz az Egekbe! ne légy szomorú,  
 Száll fejeinkre ma bér [!] koszorú,  
 Csókra várnak oda haza,  
 Áldomásra vár a' Haza!<sup>72</sup>

Ha a sejtésünk beigazolódik, akkor Fazekas éneke mai formájában *a)* nem 1796-ban született, hanem valamivel később; vagy *b)* áttételesen utal egy írott forrásból csak későbből és más régióból ismert indulószöveg hatására. Nem zárnam ki az utóbbit, annál inkább, mivel a magyar nyelvű marsok nemcsak az inszurgensek körében terjedtek, hanem egy nemzetközi hadsereg zenei hagyományai húzódnak mögöttük. Ezek feltárásával adóság vagyunk, de nem volna meglepő, ha ennek a később igencsak magyarnak érzett indulónak az osztrák vagy cseh katonazenekarok valamely darabja lenne az őse. Pálóczi Horváth Ádám egyik „saját komponálású” dallamának – amelyet *Kisérő mars, arany híd* című, 1809-ben írt verséhez társított – például rábukkantam egy cseh, lakodalmi indulóként játszott változatára. Ez is figyelmeztet a tágas, de megragadható zenei háttérvilágra, amelyet a Habsburg Birodalom populáris kultúrája, azon belül a katonai muzsika jelentett. A Fazekas-vershez egyelőre csak egy dallamot ismerünk, ezt 1832 után Tóth István jegyezte fel, s csak trombitajeleket variál.<sup>73</sup> Hogy ekkoriban tényleg sokan énekelték, Jókai egyik utalása jelzi *Az élet komédiáisaiban*, ahol egy dalárda állandó műsorszámaként hallunk róla:

– Hallod-e Alienor! ezek nem egyhamar hagyják abba. Ismerem a repertoárjukat. Egyszer már nekem is végigénekelték szolgabíró koromban. Most következik a „Jer vidám csónakos, jer Fidelim”! Azután a „Múlik, mint az árnyék, ez az élet”, s ha még el nem felejtették, a „Mars műhelyén, vér mezején!” szép dalt.<sup>74</sup>

Fazekas a fenti mars nyitó sorpárját, majd az 5–6. sornak megfelelő ritmusú részt is integrálja versébe, végül eltérő formulák után a strofa végén visszakanyarodik az ismerős ritmikához. Sok marsnak volt choriambikus zárlata, hiszen – mint már volt róla szó – a

<sup>72</sup> *Szirmay Antal: Quodlibet* (1812), 15a–b; RMKT XVIII/14, 87/IX. (a szöveget ott nem közöltük), 1. versszak.

<sup>73</sup> *Tóth István: Áriák és dallok verseikkel* (1832–1843), FMÖM I. 219–220. Mint láthattuk, ugyanitt a *Hortobágyi dal* ősfelműjének kottája is szerepel.

<sup>74</sup> JÓKAI Mór, *Az élet komédiáisa* (1875), s. a. r. KULCSÁR Adorján, Bp., Akadémiai, 1967 (Jókai Mór Összes Művei: Regények, 31), 235.



mértékes verselés és a verbunkos zenestílus sajátos összhangját, „magyaros” karakterét látták benne. Nem kizárt az sem, hogy a ma ismert 1809-es, Napóleon elleni indulóban viszont már éppenséggel Fazekas hatására bukkan fel e sor és ritmus:

Jósefed im néked int idején,  
Már maga kinnt van a' vér mezején

Lehet persze közös forrásuk is, bár Fazekas versénél szintén valamivel későbből ismerjük az ún. *Hertelendy-mars* szövegét. Ezt Hertelendy Gábor nevében írta egy ismeretlen költő, valószínűleg Helmecezy Mihály, az 1805-ös ulmi ütközet emlékére:

Ezeredem vérmezején vezetem  
Győzni vagy halni tanult seregem!<sup>75</sup>

Egy másik, talán kronológiai szempontból is érvényes mintaszövegben szintén ott van e szó, ugyancsak sorvégen, Fazekasnál hangsúlyos szavak társaságában (ezeket dőlt betűvel jelöltem). A mars kapcsolatát Fazekas versével már Julow Viktor is felvetette:<sup>76</sup>

Kezd már vidorúlni *egűnk*  
Az erős falakon diadalmat nyert *seregűnk*  
Nosza mars hiv az *öröm* ide mars  
Köti fejetekre a' *koszorút*  
Kérkedik a' maradék *veletek*  
Emlegeti erdemetek  
*Izzadott* homlokotokon  
sűvegeteken remegő kótsagotokra lengedez a' szél,  
Csókra vár oda haza a' feleség.

Jertek azért az hartzra velem  
Én is az ilyen *pálmát* érdemelem  
Villámjon egyre ezer *tűzetek*  
Nem törheti meg semmi nagy lelketeket  
Ballag a' lovatok déltzegebben  
Derekatok merőebben  
Illegeti helyteteket  
nézeti termeteteket,  
Trombita szóra, Tantzol az úton  
*Bajnokival* enyeleg a' paripa.<sup>77</sup>

<sup>75</sup> Például RMKT XVIII/14, 447. Kezdősora mindig: *Hát, fiaim, ti vitéz nevetek...*

<sup>76</sup> JULOW, *i. m.*, 99–100. A marsot Szirmay Antal 1812. évi lejegyzésében adja közre.

<sup>77</sup> Nagy István-gyűjt. (1778–1787), 178; RMKT XVIII/14, 85/I.

Amennyiben ez a mars egy sikeres ostromot ír le (lásd a 2. sort), akár még a belgrádi győzelemhez is kapcsolódhat, jóllehet a legelső feljegyzés megelőzi azt. Fazekas tehát bízást ismerhette. S ha tartalmilag vizsgáljuk, az ő marsa voltaképp ezzel a szöveggel van legközelebbi, de ellentételező viszonyban. A *Kezd már vidorulni...* szerzője derűlátóan fogalmaz, s a leendő győzelmet valóságos díszszemlével egészíti ki, amelyben a lovasság kedvére parádézhat. Fazekas ezzel szemben az első szakasz végére utal vizsgálata: hazavár a család! S a búcsúzó katonát a felsorolt dicsőség-motívumok sem győzik meg arról, hogy folytatnia kell az öldöklő küzdelmet (esetében ez már egy évtizednél hosszabb idő volt).

Ha az ellen-mars üzenetét összeolvassuk a korábbi, főleg a moldvai hadszíntéren írt versekkel, egy lírai önportré rajzolódik ki a katonasággal szolgálati okokból tovább-tovább sodródó, de lélekben mindvégig megtelepedni vágyó, békét, szerelmet és nyugalmat áhító érzékeny férőhős sorsát követve. Aki inkább időzne Ruzsándával, Ámelivel vagy bármely más tündérrel,<sup>78</sup> mintsem Mars mezejére vonuljon. Még a *Rajta vitéz* ürge és energikus sorai végén is fontos hangsúlyt kap, hogy a katona, amint teheti, legyen könyörületes.<sup>79</sup> Közköltési, sőt nemzetközi háttérrel sejtetnek azok a fordításai is, amelyeket francia eredetű<sup>80</sup> nyomán készített a táborba induló fiától búcsúzó, majd az elesett fiát sirató anya érzékeny dalaiként.<sup>81</sup> Ugye értjük? Az ellenfél nyelvén, egy más kultúrából merítve, női és áldozati nézőpontból vall a katonaság érzelmi súlyáról egy sikeres, frissen kinevezett főhadnagy. Az első francia versben az édesanya ugyanúgy a kegyelemre inti a vitézt – hazatérve „öszvekötozve találod Himen mirtusával vitézi pálmádat” –, ahogy a *Katonai búcsúének* hőse tervezi jövőjét. Ezt a verset is joggal vehetjük számba a *Katonai búcsúének* ihletői közt.

Fazekas búcsúindulója messze túlmutat egy általános szerepdal keretein. Maga a költő az, akire nem hat eztán a harcba hívó ének. „Nem is kerül ez a kard végleg fogásra, csak nem »cimerekért, se dicső nevekért«: méltóbb célokért forgatja gazdája ezentúl.”<sup>82</sup> Messzire jutott a diákkori katonásditól – az igazi barátokat immár feljebb emeli a vitéz bajtársaknál.

<sup>78</sup> Erről a motívumsorról lásd VADERNA Gábor tanulmányát a jelen kötetben.

<sup>79</sup> FMÖM I. 13, 3. sz.

<sup>80</sup> A gyászvers a bécsi Magyar Hírmondó 1796. március 22-ei számában jelent meg, vagyis csak néhány hónappal Fazekas leszerelése előtt, talán akkori hangulatát is tükrözve. A bevezető szerint: „Bús versek, melyekben egy érzékeny francia anya öntötte ki megsebhedt szívének érzéseit, midőn kedves fiának a hadban lett elesését megértette. Egy magyar huszártisztünk nyerte ezeknek originálját a múlt esztendő októberének végefelé valamely fogoly francia tiszttől; és megpróbálta, amint maga fejezi ki magát, magyar rájárára erőltetni.” FMÖM I. 283. A vers eredetijét nem ismerjük, de eszerint egy ajándékba kapott kézirat alapul, jelezve a tisztek és foglyok közti kulturális csere ilyen lehetőségét is.

<sup>81</sup> *Egy anya a táborba induló fiához (Franciából)*, FMÖM I. 151; *A fia halálán kesergő anya (Franciából)*, FMÖM I. 152–153. Rímeik és szintagmáik a magyar közköltészet intenzív hatásáról tanúskodnak (életmet / nem temet; Jaj! hová kell lennem! stb.), ezek divatjában Csokonai is részt vállalt.

<sup>82</sup> JULOW, i. m., 103.

CSÖRSZ RUMEN ISTVÁN  
tudományos főmunkatárs

Bölcsészettudományi Kutatóközpont, Irodalomtudományi Intézet  
csorsz.rumen.istvan@btk.mta.hu

*Canaan and the Field of Mars*  
*Connections with Popular Poetry in Two Poems of Mihály Fazekas*

**Abstract:** Mihály Fazekas had the chance to get to know several layers of Hungarian popular poetry in the Reformed College in Debrecen, as well as during his soldier years and in the end after he returned to his homeland. Although his popular poems are not as complex as the songs of the contemporary poets, Ádám Pálóczi Horváth and Mihály Csokonai Vitéz, in a few cases it is clear that he was inspired by one or more popular songs, and he wrote his poems following these models or launching a dialogue with them. The study tries to explore the background of the most famous two poems of Fazekas. The source and prefiguration of *Hortobágyi dal* 'Hortobágy Song' ('O blessed Canaan') was a drinking song with similar open formulas which was very popular until 1800 in Debrecen, as well as in Transdanubia, paraphrased to the region of lake Balaton. A little detail of the Hortobágy Song was torn off from the text by Fazekas and spread as an anonymous popular song after 1820 (just in the life of the author!) as *Betyár Dal* 'Outlaw Song'. Its English translation was published in the anthology of John Bowring (*Poetry of the Magyars*, London, 1830). The other poem, the *Katonai búcsúének* 'Military Farewell Song' ('Armies, who often sweat in the workshop of Mars, on the battlefield') was written after Fazekas was promoted to lieutenant in 1796 and he disarmed unexpectedly. He bids farewell to the excruciating soldier life, which although promises the palm branch of victory, and imitates the rhythm and melody of the contemporary Hungarian marches, in a way writing a counter-song to the tune of trumpets.

**Keywords:** Hungarian popular poetry, march, convivial song, sung poetry, student poetry

DOI: 10.37415/studia/2020/3-4/103-129.

Open Access: Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0)

